

РОЛЬ МОВИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

THE ROLE OF LANGUAGE DURING THE WAR

Дячук Т.М.,

orcid.org/0000-0003-0268-1236

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету*

Литвинська С.В.,

orcid.org/0000-0002-5761-5124

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету*

Добровольська Л.А.,

orcid.org/0000-0003-0268-1166

*викладач кафедри української мови та культури
Національного авіаційного університету*

Роль мови в гранично стресових для етносу умовах – тема актуальна. У статті досліджуються функції мови під час війни в Україні.

На думку авторів, у реаліях воєнного часу вразі збільшується потреба спілкуватися семіотичною системою, відмінною від тієї, якою послуговуються окупанти. Під час війни актуалізувалася низка важливих функцій мови, зокрема:

- емоційно-експресивна – мова – виразник емоцій. У соціальних мережах спостерігається вибух мовотворчості українців, особливо активно творяться лексеми з негативною конотацією. Спрацьовує комунікативний закон поглинання словами емоцій, що забезпечує мовцю стан емоційної рівноваги;

- функція відокремлення «своїх» від «чужих»;

- функція умовного символу, шифру – щоб збагнути суть українськомовного усного чи письмового тексту для ворога потрібні додаткові зусилля;

- функція вербального паролю – за допомогою окремих слів – шиболетів – можна виявити, чи є певна мова для людини рідною;

- ідентифікаційна – мова так само як прапор і славень належить до національних атрибутів держави – за нею упі

- знають, до якого етносу належить мовець.

Унаслідок проведеного дослідження було зроблено висновки:

- під час війни українська мова виконує ряд важливих функцій;

- ідею російськомовності певної частини українців наразі варто сприймати як анахронізм, тобто пережиток минулого. Перспективи російськомовності на теренах України немає, це питання тісно корелює з питанням національної безпеки;

- коли б в українців не було своєї мови, то таку оригінальну семіотичну систему доцільно було б створити.

Функції мови, актуалізовані у гранично стресових для народу умовах, – тема актуальна і потребує подальшого дослідження.

Ключові слова: мова, семіотична система, геноцид, лінгвоцид, функції мови, функція емоційно-експресивна, ідентифікаційна, шиболет.

The role of language in extremely stressful conditions for the ethnic group is an urgent topic. The article examines the functions of language during the war in Ukraine.

According to the authors, in the realities of wartime, the need to communicate using a semiotic system different from the one used by the occupiers increases. During the war, a number of important functions of the language were actualized, in particular:

- emotionally expressive - language is an expression of emotions. In social networks, there is an explosion of language creativity of Ukrainians, especially lexemes with a negative connotation are being actively created. The communicative law of absorbing emotions with words is activated, which provides the speaker with a state of emotional balance;

- the function of separating "own" from "others";

- the function of a conditional symbol, a cipher – to understand the essence of a Ukrainian spoken or written text for the enemy requires additional efforts;

- verbal password function – with the help of individual words – shibboleths – it is possible to find out whether a certain language is a person's native language;

- identification – the language, like the flag and the flag, belongs to the national attributes of the state – it is used to identify which ethnic group the speaker belongs to.

As a result of the research, the following conclusions were drawn:

- during the war, the Ukrainian language performs a number of important functions;
- the idea of a certain part of Ukrainians being Russian-speaking should be perceived as an anachronism, that is, a relic of the past. There is no prospect of Russian speaking on the territory of Ukraine, this issue is closely related to the issue of national security.

- if Ukrainians did not have their own language, it would be expedient to create such an original semiotic system;

The functions of the language, actualized in extremely stressful conditions for the people, are a topical topic and require further research.

Key words: language, semiotic system, genocide, linguicide, language functions, emotional-expressive, identification function, shibboleth.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни актуалізувалося питання мови. Мова – не лише засіб спілкування. Сучасні реалії дають достатньо фактичного матеріалу про важливість та своєрідність вживання мови в різних ситуаціях: на фронті, у тилу, за межами України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мову під час війни досліджували П.Ю. Гриценко, Т.М. Дячук, С.В. Литвинська, Н.О. Сенчило-Таталіюглу, Ю.І. Шевчук, Є. Букет та ін.

Мета статті – з'ясувати роль мови в гранично стресових для народу умовах.

Виклад основного матеріалу. Мова як особлива знакова система в житті будь-якого суспільства виконує безліч важливих функцій.

24 лютого 2022 року Російська Федерація без оголошення війни напала на Україну. Ця обставина для українських громадян стала гранично стресовою. «Коллективна душа» народу зреагувала на цей зовнішній подразник як єдине ціле. Агресія з боку народу-сусіда згуртувала українців, незважаючи на різницю в життєвих установах, інтелекті, мові, релігії. Можна погодитися з думкою засновника соціальної психології Гюстава Лебона, що «Між великим математиком і його чоботарем може існувати ціла прірва з погляду інтелектуального життя, але з погляду характеру між ними часто немає жодної різниці...» [6], бо, на думку цього всесвітньо відомого француза, душу етносу утворюють елементи несвідомого, що, власне, є причиною подібності індивідів цього народу, а різниця між ними полягає в основному в елементах свідомого [6].

Ця війна в першу чергу має світоглядний характер і спрямована проти суті української нації. Якщо попервах ворог озвучував тезу про потребу захищати «рускоговорящих», яких нібито ображають «неонацисти», то потім риторика змінилася – почала звучати жахлива теза про знищення всього українського етносу: «З перших днів цієї війни я попереджаю, що її головною метою є не просто окупація українських земель, але й масове винищення й вигнання українського народу... Це

Голокост і Голодомор у одній пігулці... Путіну не потрібні українці навіть як підкорена нація, бо він їх боїться й ненавидить» [7].

До такого самого висновку дійшли аналітики Інституту Гаррімана в Нью-Йорку, а також експерти й дослідники, що вивчають геноцидні практики Росії проти українців, фіксують воєнні злочини російської армії в Україні із Центру Рауля Велленберга з прав людини (Монреаль, Квебек, Канада) та Інституту Нью-Лайнз (Вашингтон). Унаслідок проведених досліджень було оприлюднено «Незалежний юридичний аналіз порушень Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та завдань щодо їх запобігання» і зроблено висновок: Путін хоче знищити українців. Азім Ібрахім (Azeem Ibrahim) – директор науково-дослідного Інституту стратегії та політики Нью-Лайнзу стверджує, що Росія під час війни в Україні порушує Конвенцію про геноцид. І, що дуже важливо, під жахливі злочини підводиться «наукова» та «історична» база. Йому вторять депутати Держдуми, які відмовляють українцям у праві на національну ідентичність, власну мову та власну культуру [1].

Не будемо заглиблюватися в причини геноїд лінгвоциду. У міф, що метою Російської Федерації є захист російськомовних на території України, від початку російської агресії вірив дуже незначний відсоток українців. Події, що відбувалися цьогоріч, є підтвердженням геноцидних намірів Кремля щодо всіх без винятку громадян України.

Можна відзначити, що за роки незалежності українське суспільство неодноразово демонструвало єдність; з початку військової агресії стійкий опір загарбникам на всій загрозеній території чинили громадяни незалежно від мови, національності, віросповідання. Найбільша лінія спротиву вибудувалася в традиційно російськомовних містах (Маріуполь, Херсон, Мар'єнка, Северодонецьк), які через своє розташування одними з перших відчули удар ворога.

На думку Віталія Портнікова [8], російськомовні мешканці ментально ближчі до росіян, аніж до своїх українськомовних співгромадян. Різниця – у світоглядних установках, у вихованні на різних засадах, одні включені в рамки української духовної культури, інші – російської. Чому ж не був реалізований сценарій, на який розраховував ворог? На думку завойовників, мешканці мали зустрічати їх з радістю та квітами як довгоочікуваних «освободителів».

Очевидно, за останні роки незалежності, особливо після того, як «руський мир» показав своє справжнє обличчя на Сході та в Криму, сталися кардинальні зміни у свідомості українців, що мешкали поблизу окупованих територій. На думку соціологів, помітні трансформації відбулися упродовж 2012–2016 рр., на що вплинула низка чинників, зокрема: Революція Гідності, тимчасова окупація Криму й частини Луганської й Донецької областей та інші. Соціологічна група «Рейтинг» унаслідок проведеного опитування з використанням методу САТІ (Computer Assisted Telephone Interviews – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера; помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95: не більше 3,1%) дійшла висновку, що упродовж останніх років «спостерігається стала динаміка зростання в Україні кількості тих, хто вважає українську мову рідною: з 57% у 2012 році до 76% у 2022 році» [2].

За даними Інституту соціології НАН України, після повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року 17% жителів східних, південних і північних областей перейшли в побуті з російської мови на українську. Це більше, ніж за всі роки незалежності: з 1991-го по 2021 рік менше 15% жителів всієї України перейшли з російської на українську мову. У 1991 році 36,8% вказували, що спілкуються в побуті переважно українською мовою, у 2021 році – 51, 5% [9].

У мові, за Вільгельмом Гумбольдтом, живе «дух народу»; вона є духовним мостом, який поєднує покоління, що відійшли у вічність, з сучасними та майбутніми. Як відомо, українці свою російськомовність часто пояснюють тим, що це мова їх батька-матері. Данило Гайдамаха, перший українськомовний тиктокер, рупор погляду молодих українців, народжених у незалежній Україні, висловлює міркування щодо позиції та відповідальності кожного: «Україна починається з тебе» [3]. На його думку, треба бути чесним з собою. Заглядаючи наперед, варто розуміти, що діти повторять твою російськомовну практику й ту риторичку, якою ти пояснював свою російсько-

мовність. Щоб діти спілкувалися однією мовою зі своїм народом, треба вийти із зони комфорту та почати розмовляти українською. На думку Юрія Шевчука, професора Колумбійського університету, «Мова і те, як нею послуговуються, завжди мала і має власну політичну логіку, – подобається це нам чи ні. Вибір мови спілкування, – особливо в країні з історією геноциду, – ніколи не є політично нейтральною дією. Те, як ми оформляємо свої ідеї і посилання, як ословлюємо події, наперед визначає те, як ми їх розуміємо» [10].

Під час війни актуалізувалися такі функції мови.

- Емоційно-експресивна – через мову людина виражає свої емоції. У соціальних мережах спостерігається вибух мовотворчості українців, особливо активно творяться лексеми з негативною конотацією [4]. Спрацьовує комунікативний закон поглинання словами емоцій, що забезпечує мовцю стан емоційної рівноваги.

- Функція відокремлення «своїх» від «чужих», оберегу. У багатьох випадках спілкування українською в екстремальних умовах продиктоване суворим прагматизмом та раціональністю. Наприклад, з міркувань безпеки медичні працівники мають спілкуватися виключно українською мовою. Чому? Можна змоделювати різні ситуації, наприклад: поранений воїн, винесений з поля бою без свідомості, отямився дорогою в госпіталь і чує російську мову. В умовах форс-мажору, у гранично стресовій ситуації боєць може подумати, що він у полоні. Ця ситуація може спричинити різні наслідки, у тому числі й летальні.

Інший випадок вживання української мови на фронті, зумовлений воєнною необхідністю, – переміщення військових між позиціями. Удень «своїх» від «чужих» відрізнити неважко: використовуються пов'язки, закріплені скотчем. Набагато складніше розпізнати «своїх» в умовах обмеженої видимості, – уночі, у тумані тощо. Прилади нічного бачення, а також тепловізори не розрізняють кольорів. Що є гарантією і дає впевненість, що в тебе не поцілять свої? Таким оберегом, на думку військових, є українська мова. Тому навіть ті, хто російською спілкуються вдень, із заходом сонця на передових позиціях переходять на українську, бо це їх безпека, їх життя.

Українська мова в умовах війни є зоною безпеки й для громадян, що перебувають в окупації чи намагаються виїхати з окупованих територій в безпечні місця. Існує безліч прикладів, які підтверджують цю думку. У відеозаписах, виставлених у соціальних мережах, російськомовні мешканці, які пережили окупацію, згадують, що

сигналом для них виходити з укриттів часто було звучання не російської, а української мови з уст військових. Коли лунала російська мова, люди, що сиділи в підвалах, не реагували. В ютубі є відеозапис розповіді 17-річної Марії Вдовиченко, біженки з Маріуполя. Її сім'я пройшла фільтраційний табір, проминула 27 блок-постів і тільки на 28-му майорів жовто-блакитний стяг. Повірити в те, що небезпека минула, що вони врятовані, було складно – не покидала думка, що все це провокація, постановка, щоб виявити «нациків» з-поміж тих, які виїжджали з окупації. І тільки коли прозвучала українська мова, коли їх почали розпитувати про пережите, тоді прийшло розуміння, що перед ними свої, а не переодітий ворог [5].

• Функція умовного символу, шифру. Важлива роль мови як певного шифру під час передавання повідомлень різними каналами комунікації – від засобів масової інформації до телефонних розмов: ворогу не потрібні жодні зусилля, щоб зрозуміти, про що розмовляють російськомовні громадяни України, і, навпаки, щоб збагнути українськомовних, треба вивчити мову або скористатися послугами перекладача. Таким чином, спілкування українською ускладнює ворогу доступ до важливої інформації, виступає перешкодою для отримання потрібних відомостей.

• Функція вербального паролю. Для виявлення диверсійно-розвідувальних груп використовують так звані **шиболети** – мовний пароль – слова, які важко вимовляються ворогами через те, що їхній артикуляційний апарат не пристосований до вимови такого поєднання літер. Використання шиболету (*паляниця, світлиця, молодця, філіжанка, нісенітниця, веселка, вештатися, духмяний*) дозволяє виявити, що мова, якою спілкується особа, є для неї не рідною.

• Ідентифікаційна функція – мова так само як прапор і славень належить до національних атрибутів держави – за нею упізнають, до якого етносу належить мовець. Українська мова відіграє свою позитивну роль не лише в Україні, а й за її межами. Дослідники твердять, що російськомовні українці за кордоном стикаються з більшою кількістю проблем, ніж українськомовні. В інтернеті є багато історій, як за межами України російськомовні

співвітчизники потрапляли в незручні ситуації, коли іноземці сприймали їх як росіян – відмовлялися обслуговувати в магазинах, надавати помешкання та будь-яку консультативну допомогу. Це зрозуміло, адже росіяни, у розумінні багатьох громадян, відповідальні за те, що відбувається в Україні, ідеться насамперед про колективну відповідальність народу. На побутовому рівні ніхто не хоче і не буде заглиблюватися в довгі екскурси в історію, чому частина українців не спілкуються українською – мовою свого народу.

Подібні ситуації трапляються з українськими воєнними біженцями не лише в дальньому, а й у ближньому зарубіжжі. Грузини дали українцям чудову пораду, як поводити себе, перебуваючи в їхній країні, – «розмовляти українською». І тоді українців можна легко відрізнити від тих, які є органічними, питомими носіями російської мови [11].

Під час війни українська мова стала ще одним «полем бою». Хоча серед цілей так званої спецоперації в Україні про мову нібито напряду й не йдеться, але те, що роблять окупанти на захоплених територіях, свідчить про протилежне. Вони палять українські книжки, якомога швидше намагаються запровадити навчання за російською програмою і змушують до колаборації вчителів. Зокрема в захопленому Маріуполі, ще не поховавши мертвих, окупанти змусили дітей, що там перебували, узяти участь у показовому уроці російської мови, який провела вчителька, запрошена із Санкт-Петербурга.

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження було зроблено висновки:

- під час війни українська мова виконує ряд важливих функцій;
- ідею російськомовності певної частини українців наразі варто сприймати як анахронізм, тобто пережиток минулого. Перспективи російськомовності на теренах України немає, це питання тісно корелює з питанням національної безпеки.
- коли б в українців не було своєї мови, то таку оригінальну семіотичну систему доцільно було б створити.

Функції мови, актуалізовані у гранично стресових для народу умовах, – тема актуальна і потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Від Голодомору до Холодомору : дослідники геноцидів доводять, що Путін, як і Сталін, хоче знищити українців. URL: <https://ua.krymr.com/amp/holodomor-kholodomor-rosia-henotsyd-proty-ukraintsiv/32175768.html> (дата звернення: 17.12.2022).
2. Війна і мова: російська агресія рекордно швидко дерусифікує українців. Це хороша можливість для бізнесу. URL: <https://forbes.ua › lifestyle › vйна-i-mova-rosiyska-agr...> (дата звернення: 12.12.2022).
3. Данило Гайдамаха (Чорнобровий) : «Російська мова в українських рідинах – це травма». URL: <https://www.youtube.com/@user-xv7jy7wb4q> (дата звернення: 18.12.2022).

4. Дячук Т. М., Литвинська С. В., Сенчило-Татліліюглу Н. О. Мовотворчість українського народу сьогодні (на прикладі назв актуальних понять). *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. у-ту ім. Івана Франка. 2022. URL: <https://www.apfn-journal.in.ua> (дата звернення: 24.11.2023).

5. Застрелив десять, а далі не рахував: дівчинка вирвалася з Маріуполя та розповіла про «фільтрацію». URL: <http://youtu.be/tjQHa6PHqYE> (дата звернення: 12.05.2022).

6. Лебон Г. Психология народов и масс. СПб.: Макет, 1995. URL: <https://pedlib.ru> (дата звернення: 17.12.2022).

7. Портніков В. Путінський режим – це абсолютна загроза. Людство або розуміє це, або зникає. Львівський портал. 3 квітня 2022. URL: https://portal.lviv.ua/news/2022/04/03/vitalij-portnykov-putinskyj-r_ (дата звернення: 12.05.2022).

8. Портніков В., Савенцов С. URL: <https://www.facebook.com/100040882220625/posts/847190039987062> (дата звернення: 12.05.2022).

9. Центр вільного спілкування "Діалог" Товариства "Знання" України ... URL: <https://ms-my.facebook.com/groups/permalink> (дата звернення: 12.05.2022).

10. Юрій Шевчук «Про війну і потребу нової мови», 12 березня 2022, Радіо свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org> (дата звернення: 17.12.2022).

11. Як зробити, щоб було зрозуміло, що ти – українець? Чудова грузинська порада. URL: <https://www.youtube.com/@neoprosvita> (дата звернення: 17.12.2022).

УДК 81'1:81'38:82-93(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.2.5>

КОМУНІКАТИВНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ГРАФОНІВ У РОМАНІ «ГУДЗИК-2» ІРЕН РОЗДОБУДЬКО

THE COMMUNICATIVE LOAD OF GRAPHS IN THE NOVEL «BUTTON-2» BY IREN ROZDOBUDKO

Євтушина Т.О.,

orcid.org/0000-0001-6561-5880

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

У статті досліджено комунікативну релевантність домінантних графонів у романі «Гудзик-2» Ірен Роздобудько.

Наголошено, що проза письменниці оминає маски тоталітарного минулого, стає полілогічною. На часі перетворення мовленнєвої комунікації на відеовербальну. Для унаочнення вербального змісту прози авторка використовує графони. Завдяки графічним виражальним засобам Ірен Роздобудько отримує додаткові можливості для виокремлення найважливіших у комунікативному плані елементів, що сприяє посиленню впливу на адресата й залежить не лише від змісту, але й форми та організації тексту. Графони допомагають авторці розкрити глибину і характер зображуваної дійсності. Серед найпродуктивніших засобів графічної актуалізації висловлювання зафіксовано лапки, курсив, дефісацію, використання великої літери, іншомовну абетку, експерименти з розміром тексту.

З'ясовано, що графічні стилістичні засоби використано в романі «Гудзик-2» на тлі графічно нейтрального тексту. Курсивом візуалізовано особові та неозначені займенники, якісно-означальні прислівники, іменники, об'ємні фрагменти тексту, лист однієї з героїнь до себе самої, інтертекст – тексти пісень, кінематографічні роздуми. Така форма написання виражає семантичну глибину підтексту, зосереджує увагу читача, закликає уважно вчитатися, оцінити текстовий масив.

Наголошено, що найпродуктивнішим комунікативним засобом графічної акцентуації лексем є лапки. Вони прагматично важливі, оскільки транслиують зосередження уваги авторки до повідомлення, орієнтують читача на ґрунтовний аналіз фрагмента тексту, записаного в лапках. За допомогою лапок виокремлено текстові масиви, гасла, запитання, ситуації, імена людей, характеристики персонажів, предмети, абстрактні поняття, машини, тварини, квіти, прислівники та прикметники, фразеологізми, жаргонізми, слова мовленнєвого етикету, прецедентні феномени – національно-прецедентний феномен зі сфери української літератури та світові шлягери.

Ключові слова: сучасна жіноча проза, графон, комунікативне навантаження, роман «Гудзик-2», Ірен Роздобудько.